

© М. Я. Оленяк
(Вінниця)

ЛЕКСИЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ СПОСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗНОГО ПОРІВНЯННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Стаття демонструє функціональний підхід до вивчення образних порівнянь. Проводиться аналіз термінологічного апарату на позначення компонентів образного порівняння в англійській, українській та польській мовах. Розглядаються морфологічний, лексичний, словотворчий та синтаксичний способи утворення образних порівнянь у зазначених мовах. Досліджується відповідність кожного зі способів утворення образного порівняння традиційній формулі порівняння та визначається ступінь самодостатності відповідних утворень для кваліфікації їх як “образне порівняння”.

Ключові слова: порівняння, образне порівняння, компонент, формула, спосіб утворення.

М.Я.ОЛЕНЯК. ЛЕКСИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ АКТУАЛИЗАЦИИ ОБРАЗНОГО СРАВНЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ, УКРАИНСКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья демонстрирует функциональный подход к изучению образных сравнений. Проводится анализ терминологического аппарата для обозначения компонентов образного сравнения в английском, украинском и польском языках. Рассматриваются морфологический, лексический, словообразовательный и синтаксический способы образования образных сравнений в указанных языках. Исследуется соответствие каждого из способов образования образного сравнения традиционной формуле сравнения и определяется степень самодостаточности соответствующих образований для квалификации их как “образное сравнение”.

Ключевые слова: сравнение, образное сравнение, компонент, формула, способ образования.

Вивчення будь-якої конструкції полягає, насамперед, у визначенні її меж та переліку її елементів. Незважаючи на те, що формальні способи вираження образного порівняння досить детально описані у спеціалізованій літературі, існують деякі непогоджені моменти, зокрема того, що стосується кількісного складу елементів досліджуваних одиниць: він коливається в діапазоні від одного до чотирьох складових та способів актуалізації порівняльних відношень: від лексичних (М.С. Івашова) до синтаксичних (Є.Т. Черкасова). Прибічниками одночленності граматичної структури порівняння є В.М. Огольцев, А.Г. Назарян та ін. У ранніх роботах М. І. Черемисіної порівняння, де відсутній експліцитно виражений референт, якого порівнюють з іншим образом, напр. англ.: *as happy as a cricket* ‘щасливий, як цвіркун’ ‘дуже щасливий’, укр.: *блідий, як смерть*, пол.: *jeść jak wróbelek* ‘їсти, як горобчик’ ‘дуже мало їсти’ кваліфікується як одночленне; в пізніших її працях, як і в роботах деяких полоністів (Grzegorz Skommer, Klemensiewicz) та русистів (І. І. Чернишова, О. В. Кунін, М. М. Копиленко, З. Д. Попова та ін.) стверджується, що конструкції такого типу традиційно характеризуються двочленністю; більшість лінгвістів вважають їх

тричленними (А. В. Ніколаєва, К. І. Мізін, В. М. Телія, О. І. Федоров, Л. І. М'яснянкіна, Д. У. Ащурова, О. В. Гулига, Є. Й. Шендельс, О. К. Кочинєва, І. К. Кучеренко, В. П. Берков, Н. П. Шаповалова, Л. В. Прокопчук, С. М. Мезенін, І. З. Іскандерова, А. Stasienko та ін.); існує також думка, що утворення такого типу є чотиричленними. (Н. М. Девятова, С. Ю. Замай, К. М. Богрова, О. А. Лапшина, О. А. Щепка, Ю. І. Юдіна, Tsutomu Sakamoto).

Мета статті – описати способи утворення образних порівнянь в англійській, українській та польській мовах, що передбачає реалізацію таких **завдань**:

– проаналізувати термінологічний апарат на позначення образного порівняння та його складових;

– визначити формальні межі та показники образного порівняння в англійській, українській та польській мовах;

– дослідити відповідність морфологічного, лексичного, словотворчого та синтаксичного способів утворення образних порівнянь традиційній формулі порівняння.

Лінгвістична теорія асиметрії мовного знака проявляється в межах категорії компаративності очевидною домінантою змісту над формою, оскільки вона вербалізується засобами мови різних рівнів: як морфологічними, так і лексичними чи синтаксичними. Таке розмаїття засобів вираження компаративності в англійській, українській та польській мовах дає підстави говорити про універсальну природу порівняння та незалежність його від ступеня синтетичності чи аналітичності мови. Здатність людини порівнювати явища незалежно від етнічної приналежності, а, таким чином, і від типу мови, носієм якої вона є, свідчить про верховенство семантики над формою вираження компаративності, яка в кожній конкретній мові є складноорганізованою системою різнорівневих засобів вираження. Отже, семантика порівняння, яка є планом змісту, являє собою єдину основу для варіативного формального вираження досліджуваної категорії у різноструктурних мовах, де вона актуалізується у автентичній компаративній парадигмі, властивій кожній з мов. Єднаний фактор семантичної домінанти категорії порівняння визначає доцільність ономазіологічного (від змісту до форми) підходу в дослідженні площини компаративності. Прихильники діаметрально протилежного підходу ризикують залишити поза увагою деякі маргінальні способи передачі порівняльних відношень, які в поверхневій структурі не відповідають традиційній тричленній формулі N1+як+N2,

наприклад: в українській мові – *зміїно*; в англійській мові – *childish* ‘такий, як дитина’; в польській мові – *rajdkowaty* ‘павукоподібний’.

Додаткової уваги потребує вживання термінології у слов’янських мовах, де терміни *порівняння* чи *компаративна конструкція* (українська мова), *сравнение* чи *сравнительная конструкция* (російська мова), *porównanie* чи *konstrukcja porównawcza* (польська мова) вживаються на позначення принципово різних утворень. Вони об’єднують як образні (*Він голодний, як вовк*), так і безобразні, тобто логічні (*Він високий, як його батько*) порівняння. В безобразному порівнянні зіставляються поняття одного і того ж діапазону реальності, і метою цього зіставлення є ствердження або заперечення тотожності між порівнюваними поняттями, тоді коли в образному порівнянні на основі подібності зіставляються поняття різних діапазонів, що передбачає залучення образу-еталона, типового носія спільної з референтом ознаки. Вдалим у цьому відношенні є існування в англійській мові двох різних термінів на позначення генетично різних формувань: *comparison* – для безобразних порівнянь і *simile* – для образних. Виходячи з цього, надалі буде використовуватися термін *образне порівняння*, який є еквівалентом англійського *simile*, і може об’єднувати різноструктурні на поверхневому рівні утворення. Подальший аналіз сфокусовано власне на образних порівняннях (далі – ОП).

Є підстави говорити про термінологічний плеоназм у номінації елементів – складових ОП. Різні дослідники вживають абсолютні синоніми – терміни на позначення понять, які первісно були сформульовані як *primum comparandum* (те, що порівнюють), *secundum comparandum* (те, з чим порівнюють) і *tertium comparationis* (спільна ознака, на основі якої порівнюють поняття). Наприклад: *Стрункий і високий* (*tertium comparationis*), *наче китарис* (*secundum comparandum*), *він* (*primum comparandum*) *завжди виділявся серед своїх ровесників*.

У досліджуваних мовах цей синонімічний ряд представлений багатьма елементами, при чому *tertium comparationis*, тобто спільна ознака, на основі якої порівнюють поняття, називається не завжди (табл.1):

Таблиця 1

Термінологічний апарат на позначення компонентів порівняння в англійській, українській, російській та польській мовах

	<i>primum comparandum</i>	<i>secundum comparandum</i>	<i>tertium comparationis</i>
англ.	tenor principle subject target topic recipient field	vehicle subsidiary subject base source donor field	ground
укр.	предмет порівнюване об'єкт суб'єкт перший компарат компарат	образ об'єкт компаратор	ознака основа модуль другий компарат стандарт
пол.	temat cel dziedzina docelowa temat główny człon porównywany relat	nośnik baza źródło dziedzina źródłowa temat pomocniczy modyfikator człon porównujący referent	podstawa
рос.	предмет объект тема предмет речи	эталон стереотип образ вводимый образ	основа основание модуль

З метою збереження максимальної термінологічної прозорості в метамові недоцільним видається введення абсолютних синонімів на позначення одних і тих самих мовних явищ, тому надалі будуть використовуватися терміни *предмет*, *образ* і *основа* як найбільш універсальні в лінгвістичному просторі країн досліджуваних мов.

Зіставний аналіз ОП на матеріалі різних мов сприяє розумінню системності способів вираження цієї категорії. ОП має у своєму розпорядженні широкий арсенал засобів лінгвістичної репрезентації: 1) морфологічний, 2) словотворчий, 3) лексичний, 4) синтаксичний.

1. Морфологічно ОП утворюється шляхом використання орудного відмінку в українській та польській мовах, а також суфіксів *-ish*, *-like*, *-some*, *-y* в англійській мові; *-видний*, *-подібний* в українській мові; *-waty*, *-asty*, *-y* в польській мові. Наприклад в реченнях:

англ.: *He is a catty fellow* ‘Він є по-котячому хитрий хлопець’ за допомогою суфікса *-y* формулюється ОП „хитрий, як кіт”.

укр.: *Хлопчисько знайшов якусь змієвидну річ* за допомогою суфікса *-видний* утворюється ОП „такий, як змія”.

пол.: *Kupilem falisty karton* ‘Я купив хвилеподібний картон’ за допомогою суфікса *-у* утворюється ОП „такий, як хвиля”.

2. Словотворчий спосіб побудови ОП заключається у створенні okazionalizmів, авторських неологізмів, найчастіше це складнопохідні або складні слова. Наприклад англ.: *blobbily* (у формі сфери, такий, як сфера), *to T-bone* (в’їхати в машину буквою Т; так, як буква Т); укр.: *арко-дужний* (такий, як арка), *байронівське* (у такий спосіб, як Байрон); пол.: *cyberka* ← *cyber+polka* (танець роботів, такий, як полька), *robosiol* ← *robot+osiol* (робот, подібний до осла).

3. Лексичний спосіб утворення ОП передбачає використання повнозначних лексичних одиниць з семою порівняння, подібності, які в реченні виступають предикатом. В англійській мові це лексеми *to resemble, to look like, to seem, to remind of* та ін.; в українській мові це *нагадувати (когось, щось), бути схожим, мати форму (чогось), бути подібним до (когось, чогось) виглядати як (хтось, щось)*; в польській мові це *wyglądać, przypominać kogoś*.

4. Синтаксичний спосіб побудови ОП актуалізується у порівняльному звороті або в складнопідрядному порівняльному реченні, введеному визначеними функціональними словами. В англійській мові це лексеми *like, as, as if, as though*; в українській мові – *як, ніби, наче, неначе, мов, немов*; в польській мові – *jak, jakby, podobnie, niby, na kształt, niczym*.

Слід, однак, зазначити, що морфологічний, лексичний і частково словотвірний способи побудови ОП є умовними, оскільки вони не існують за межами синтагматики, обов’язковою умовою їхньої реалізації є сполучуваність з іншими мовними одиницями, що робить їх складовими елементами власне синтаксичної структури з семантикою порівняння. Поза межами речення окремо взятий морфологічний чи лексичний елемент не розкриває сутності ОП у повному обсязі. Якщо з вищенаведених прикладів ізольовано взяти лексеми англ. *catty*, укр. *змієвидний* чи пол. *falisty* (на глибинному рівні їх смисл дорівнює виразам *like a cat* ‘як кіт’ в англійській мові, *як змія* в українській мові і *jako fala* ‘як хвиля’ в польській мові) і зіставити їх з традиційною формулою порівняння англ. N1+like+N2, укр. N1+як+N2 та пол. N1+jako+N2, то очевидним стане відсутність елемента N1, тобто референта, якого порівнюють з котом, змією чи хвилею. Але за таких обставин конструкцію не можна назвати порівняльною,

тому що вакантна позиція N1 може бути зайнятою цілком іншим формуванням, не здатним вступати у порівняльні відношення, наприклад: *How catty!* ‘Як підступно!’, Слово „змієвидний” – прикметник, *Nie mogę przetłumaczyć słowo falisty* ‘Я не можу перекласти слово *хвилеподібний*’.

Все вищезазначене стосується і словотворчого способу, якщо авторський неологізм виражений прикметником або прислівником. Цікавим є той факт, що композити, створені за моделлю іменник+іменник (укр.: *баба-гім*, пол.: *cyberka*) або графічний елемент + іменник (англ.: *to T-bone*) є самодостатніми для формування ОП. Навіть узяті поза межами речення субстантивні композити здатні на глибинному рівні побудувати відношення типу N1+як+N2. Показовим є вживання дефіса в більшості таких випадків, який слугує важливим графічно-структурним елементом, заміником формального показника компаративності: укр.: *баба-гім=баба як гім*; англ.: *to T-bone=to T like a bone*. Що стосується нетипових для порівняння цільноформлених наведених прикладів з польської мови, побудованих шляхом контамінації (пол.: *cyberka, robosiol*), то відсутність графічного елемента – дефіса, який показував би подібність зіставлених понять на глибинному рівні, зумовлена оказіональною природою цих неологізмів, взятих із художньої прози науково-фантастичного характеру. Відсутність показника подібності, аналогії між поняттями кібера і польки чи робота і осла необхідна для нівелювання образності описуваних явищ у „площині реальності” цього твору; як образні утворення вони сприймаються тільки поза його межами.

Щодо самонедостатності лексичного способу утворення ОП (англ.: *to resemble, to look like, to seem, to remind of*, укр.: *нагадувати (когось, щось), бути схожим, мати форму (чогось), бути подібним до (когось, чогось) виглядати як (хтось, щось)*; пол.: *jak, jakby, podobnie, niby, na kształt*), то можна стверджувати, що поза межами речення лексичне порівняння є лише потенційним показником компаративності, предикатом, позбавленим актантів (елементів N1 і N2), який самостійно не здатен вступити не лише у порівняльні, але й у інші відношення, так як будь-які відношення передбачають наявність щонайменше двох елементів.

Отже, порівняльна природа не може бути притаманною окремому слову чи словосполученню, для актуалізації ідеї (не)подібності необхідною у переважній більшості є, все ж таки, синтаксична структура, в якій експліцитно чи імпліцитно будуть присутні всі обов’язкові елементи порівняння: 1) те, що порівнюють (предмет);

2) те, з чим порівнюють (образ); 3) те, за допомогою чого порівнюють (формальний показник компаративності); 4) спільна ознака порівнюваних понять (основа). Окремі авторські неологізми та okazіоналізми варто розглядати як винятки із правила, які, по своїй природі, не відповідають загальноприйнятому вживанню і нерідко з'являються у мовленні одноразово.

Таким чином, для повноцінної актуалізації порівняльних відношень образного порівняння, яке на глибинному рівні відповідало б формулі N1+як+N2, ключовою умовою є синтагматика. Лише у лінійному розгортанні мовлення видається можливість простежити наявність усіх необхідних елементів образного порівняння: предмета, образу і основи порівняння. Задекларовані мовознавцями морфологічний та лексичний способи утворення ОП не можна охарактеризувати як самодостатні засоби формування ОП, оскільки, взяті поза межами словосполучення, вони здатні демонструвати окремі елементи ОП, але не саме ОП в цілому. Так, морфологічно створені порівняння залишають вакантною позицію N1, а лексичні показники порівняння залишають вакантними позиції N1 і N2.

Висновки. Незважаючи на семантичну домінанту порівняльних конструкцій, у процесі зіставлення їхньої лінгвістичної репрезентації в різних мовах стає очевидним, що у переважній більшості випадків способи вираження ОП є однаковими. Проте, зіставлення засобів актуалізації порівняння в різних мовах дозволяє виявити низку додаткових фактів, ускладнюючих загальну картину. Це стосується, насамперед, морфологічних і словотворчих способів утворення ОП, а саме: 1) здатності субстантивних композитів-ОП виражати відношення компаративності поза синтагматичною структурою; 2) можливості існування ОП, які не експлікують формальний показник порівняння.

Дослідження є **перспективним** з огляду на подальші розвідки у сфері образних порівнянь в інших мовах на матеріалі різних функціональних стилів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бартон В. И.* Сравнение как средство познания / В. И. Бартон. — Минск : Издательство БГУ им. В. И. Ленина, 1978. — 127 с.
2. *Девятова Н. М.* Сравнение в динамической системе языка / Н. М. Девятова. — Либроком, 2010. — 320 с.
3. *Кучеренко І. К.* Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. — К. : Вид-во КДУ, 1959. — 106 с.
4. *Прокопчук Л. В.* Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Л. В. Прокопчук — К., 2000. — 18 с.
5. *Чернышева И. И.* Фразеология современного немецкого языка / И. И. Чернышева. — М., 1970. — 199 с.
6. *Шаповалова Н. П.* Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Н. П. Шаповалова.

— Донецьк, 1996. — 16 с. 7. *Щепка О. А.* Функціонально-семантичне поле компаративності : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Щепка Оксана Анатоліївна. — Сімферополь, 2009. — 250 с. 8. *Юдина Ю. И.* Модели образов сравнений в языке русской художественной литературы конца XX – начала XXI вв. : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / Ю. И. Юдина. — Волгоград, 2012. — 21 с. 9. *Skommer Grzegorz* Wyrażenia porównawcze. Model struktury i semantyki porównań w języku polskim i norweskim / Grzegorz Skommer. — Wydawnictwo Naukowe UAM, 2006. — 252 s. 10. *Tsutomu Sakamoto* On Linguistic Classification of Metaphorical Expressions // *Descriptive and Applied Linguistics* 16 / Sakamoto Tsutomu. — 1983. — P. 197–208.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2015